

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМЪТ В АЗЕРБАЙДЖАН

Богдана Годорова

Институт по философия и социология при БАН

bonytodorova@gmail.com

Резюме

Последните десетилетия на 20 в. са наситени със събития, които трансформират социокултурната реалност. За целите на анализа на настоящите процеси и нови тенденции докладът се съсредоточава върху взаимната връзка между две концепции – философията и мултикултурализмът в Азербайджан. Една от целите е да се очертаят предимствата на страната – нейното ключово географско местоположение, традиции, философски идеи и идеологията на т. нар. „азербайджанизъм“. В настоящия доклад са проследени нагласите и идеите на азербайджанските философи относно провалената политика на мултикултурализма на Запад и причините за противопоставянето му на ислямския свят. Анализирани са как на фона на този провал Азербайджан противопоставя един собствен мултикултурализъм, като ефективен и работещ модел, в контекста на специфичния дискурс на постмодерното, който наред с ислямската солидарност и толерантността, е сред основните принципи на „идеологията на азербайджанизма“. Моделът на мултикултурализъм в Азербайджан предоставя възможност да бъде осмислен един общочовешки, универсален контекст, което на свой ред позволява съвременното, динамично развиващо се азербайджанско общество да бъде схванато в неговата пълнота и единство. Мултикултурализмът е иманентно присъщ на съвременността. В азербайджанската философия той е разгледан като път за ненасилствено, мирно снемане на противоречията и конфликтите между отделни народи и между държавите.

Докладът има за цел да разпространи един малко познат на Запада философски наглед, особен тип светоглед, който налага необходимостта от философско осмисляне на знакови за епохата проблеми. В заключение е развита идеята за необходимостта от развитието на колаборативни изследователски мрежи.

Ключови думи: Азербайджан, мултикултурализъм, постмодерност, философия.

Опасност от унификация на културата в условията на глобализация е не само изчезването на отделни културни форми, но и това че културното еднообразие води до

еднообразен начин на мислене. Това наложи ЮНЕСКО да приеме редица международни актове, за поддържане на културното многообразие. Във време на интензивни комуникативни връзки, интегриращата култура е тази, която сменя пространствено-времевата дистанция между хората. От изключителна важност е да се създадат предпоставки и условия за духовното развитие на човека, способен да схване културното многообразие на света, и на тази основа да решава глобалните проблеми на съвременността. Все по-ярко се откроява необходимостта от изява на ценностите на националните култури. Формира се нов стил на отношение към културните ценности, под влияние на модерността, признаващ равенство на традициите.

От началото на 19 в. започват знакови за Азербайджан събития. След руско-персийската война Северен Азербайджан влиза в състава на Руската империя, с което започва процес на разделяне на културата. Културата в Южен Азербайджан запазва своите архаични устои, докато културата на Северен Азербайджан започва да проявява все повече „западен уклон“. Политическите събития през 1917 г. в Русия и падането на царската монархия, създават условия за провъзгласяване на 28 май 1918 г. на Азербайджанска Демократична Република. Нейното съществуване обаче е прекъснато през 1920 г., с установяването на съветската власт. Характерна черта на азербайджанската култура през този период е марксистко-ленинското влияние и опитите за размиване на националната култура. Но съветският период има и положителни страни – започва борба за всеобща грамотност, за достъп на всички слоеве от населението до културата и изкуството.

Днес културата е във фокуса на държавната политика на страната. Започва активно изграждане на културни центрове, музеи, театри, реставрират се старите концертни зали, където се провеждат конкурси по класическа и съвременна музика, а азербайджански музиканти гастролират на сцените на Метрополитен опера, Миланската скала, Виенската опера, голяма част от младите музиканти получават своето образование в чужбина. По този начин Азербайджан не просто акумулира чуждите културни традиции, но и разпространява собствената си културна традиция извън пределите на страната. Организирант се мащабни конференции и симпозиуми, чрез които страната се налага като знаков модел за дебат по хуманитарни проблеми, в частност, в моделиране политиката на мултикултурализма. Страната е сред малкото държави превърнали мултикултурализма в държавна политика. Подобна политика отслабва идеологическите основания за сепаратизъм и създава условия

на доверие, усилва социалния капитал на обществото. Последователно провежданата политика на мултикултурализъм предотвратява конфликти на етнокултурна основа, създава условия за адекватно разбиране на чуждата, различната култура и създава условия за духовна толерантност в страната.

Азербайджан преживява вътрешна реформа - класическите тълкувания пораждат нови формулировки в контекста на преориентиране на обществено-историческите и геополитически ценности. Реформаторската програма на Азербайджан започва с президента Гайдар Алиев през 90-те години на миналия век, а социокултурната модернизация е свързана с неговия наследник, президента Илхам Алиев. От голямо значение е познаването на възгледите на класическите и на съвременните философи на Азербайджан, на ценностно-смысловата интерпретация, в търсене на нов идеологически подход към миналото, към философското наследство за изграждане на силна държава и културни взаимовръзки на сътрудничество, на синтез на традиция и модерно.

„Историята на философията“ в Азербайджан е обърната към славното минало на Просвещението от XIX в., към философия на диалога, морала и ислямските ценности. Философията е тясно свързана с развитието на националната държава, с идеологията на т. нар. „азербайджанизъм“ и с идеята за диалог, по подобие на идеите на европейското Просвещение.

В „Писмо за толерантността“ Дж. Лок (Лок 2012) оправдава светския характер на държавата с присъщата ѝ толерантност, за разлика от теократичната държава, която не може да бъде толерантна. Френската философия на Просвещението е свързана с развитието на националната държава и с идеята за диалога, с идеята за единна Европа. Това единство се разглежда като единно многонационално културно пространство, което трябва да преодолее форми на обединение, основани на национална вражда.

Идеите на мултикултурализма са заложили в трудовете на Чарлз Тейлър, Кимлика, Шлезингер и др. през 60-те години на миналия век, които признават правото на съществуване на конфесионалните и културни различия и настояват различните държави да гарантират сигурността и правата на различните малцинства на тяхна територия. На широко разпространения до началото на Втората световна война, а и впоследствие, принцип на асимилация и културна изолация, те противопоставят този за интеграция на малцинствата в западното общество чрез усвояване на техните културни ценности и особености на

политическите им системи. Ефективността на този подход започва да намалява в началото на 90-те години на миналия век. С инфилтриране на мултикултуралистката идеология в практиката и ежедневието на европейците се стимулират и увеличават претенциите за автономии на отделни области, за друг законов порядък, за различни санкции за престъпления спрямо националните и конституционни традиции. Започват процеси на етническо прочистване, на етно-културно преформатиране, на етно-лингвистично доминиране в социалните и културни реалности (Мизов 2018: 72-73).

Днес мултикултурализмът поражда асоциацията за „топящ котел“, претопяващ религии и култури, без отговорност за последиците и възможност за консолидиране в една динамично променяща се международна, глобална и европейска среда. Провалът на политиката за мултикултурализъм в Европа се свързва с проблема за масовата миграция и потока бежанци от войната в Сирия, както и с тероризма. Германският канцлер Ангела Меркел¹ първа обяви провала на мултикултурализма, последвана от френския президент Н. Саркози².

Според азербайджанските философи колапсът на комунистическия блок, настъпилите промени в международната политическа ситуация, пораждат нови политически реалности. Огромната вълна на миграция към Европа след кризата в Близкия изток дестабилизира социокултурната среда и засилва напрежението между западните общества и културните малцинства. Това води до твърдението, че провежданата на държавно ниво политика на мултикултурализъм не оправдава надеждите и е основно препятствие за интеграцията на мигрантите в западното общество. Антипатията към тази политика на мултикултурализъм има устойчива традиция не само при политиците, но и при представителите на хуманитарните науки. Азербайджанските учени се позовават на идеите на Денет и Хабермас. Американският философ-аналитик Даниел Денет (Dennett 1999/2000) сравнява науката с „технологична истина“, която не може да се сравни с никоя форма на културата. Доколкото науката възниква на основата на западните културни традиции, налага се извода, че нито една друга култура не може да бъде равнопоставена с нея. Според него мултикултурализмът не трябва да влиза в образованието, защото това ще нанесе вреда на традиционните онтологични и епистемологични понятия, разрушавайки образованието като цяло.

Според азербайджанския философ Мамедалиев (Мамедалиев 2019: 380) Хабермас не приема еднозначно нито оптимизма на съвременните привърженици на западния рационализъм, нито разрушителната му критика от страна на постмодернистите. И все пак само благодарение на рационалното могат да се преодолеят основните катаклизми в съвременното общество. Тенденциите на историческия процес фиксират разширени сфери на влияние на комуникативната рационалност, способни да контролират целе-рационалното действие, което поражда същностните проблеми на съвременността (Habermas 1984). Чрез комуникативната рационалност може да се постигне солидарност между участниците в комуникационния дискурс по пътя на хармонично съчетаване на общностното начало и свободния индивидуален избор на субекта. Според азербайджанския философ Хабермас пропуска една особеност – успешната реализация на това зависи от баланса между култура и цивилизация. Ако културата наистина е в състояние надеждно да регулира потока социални процеси, не допускайки ръст на егоцентрични стремежи (частни интереси), то тогава комуникативната рационалност би била идеалното средство за отстраняване на разногласията и възможно решение на социалните конфликти. Но когато цивилизацията окончателно печели връх над културата, нещата коренно се променят. Злоупотребата с култура деформира ценностите и нормите ѝ, формирайки патологично нормативен контекст на социалното действие. В този случай комуникативната рационалност не може да гарантира постигане на солидарност, компромисът между участниците в дискурса става под натиск и в патологично ценностно-регулаторен контекст. Когато културата контролира цивилизационните тенденции, рационалността способства за постигане на солидарност, защото самата рационалност е под контрола на културата. За пример се дава древна Гърция, където независимо от раздорите и катаклизмите културата се оказва достатъчно силна, за да препятства ръста на частните интереси. Културата в епохата на гръцката демокрация е в служба на благополучието на общността. Осмислянето на отношението култура – цивилизация позволява да се определят онези теоретико-методологични рамки, в които може да се осмисли ролята на науката като форма на проява на рационалност в обществото (Мамедалиев 2019: 382). Или нападките към мултикултурализма от позициите на традиционния западен рационализъм са дело на учени и философи, които не губят вяра в базисните идеи и идеали на Европейското Просвещение и продължават да ги смятат за образец на рационалност като цяло и поради това еднакво релевантни към всяко общество,

независимо от културните му особености. Просвещението е това, което залага основата на една дълга трансформация на научната рационалност в идеология на рационализма, която почти няма нищо общо с чисто научния дискурс като такъв (Фейерабенд 1986). Просвещението предполага радикален разрыв на епохата с нейното минало. В Новото време (Кант, 1966: 26) разумът е длъжен да служи като източник на нейното нормативно самоопределение. Радетелите на просвещенския рационализъм изтъкват като аргумент срещу мултикултурализма състоянието на страните от третия свят, където привържениците на местните културни традиции възпрепятстват проникването на западната рационалистическа традиция (Деннет 2001: 93). Само че остава въпросът дали само местните култури имат вина? Азербайджанските учени поставят въпроса за грабителската политика на представителите на рационалния Запад, изсмукала природния и интелектуален ресурс на тези страни или опитите за налагане на демокрация от западен тип там. Или онези политици „радетели“ на т. нар. „цивилизационен мир“, които влизат в съюз с местните диктатори, с цел осигуряване на парични потоци към Запада и лични банкови сметки.

Просвещението вярва, че ръстът на техническите и когнитивни възможности ще доведе до ръст на свободата в обществото и този предразсъдък разделя и съвременните представители на рационализма, сред които мнозина са противници на мултикултурализма. Историята от последните векове показва увеличаване на възможностите за опосредствано отношение на властта (М. Фуко) и господство на метода като инструментално овладяване на природните и социалните реалии, а не ръст на свободата – става въпрос за икономическото производство, институциите за социална регулация или комуникативните техники.³

Азербайджанските философи се спират и на една друга група учени, които не споделят идеята за превъзходство на западната научно-рационалистическа традиция а са известни с концепцията за неизбежен сблъсък на културите в съвременността. Тази концепция е разработена в края на 1990 г. от американския политолог и културолог С. Хънтингтън (Хънтингтън 2006), имащ предвид международната ситуация след Студената война и противопоставянето на културите (особено западната и ислямската), което ще прерасне в сблъсък. Според азербайджанските учени става въпрос не за сблъсък на култури, а за сблъсък на култури и цивилизации. Когато едно общество е силно и здраво, културното начало доминира над цивилизационното и между тях не възникват сериозни конфликти.

Културното пространство е цяло и създава благоприятни условия за развитие на светските стремежи. Културата е в състояние да контролира частните интереси, но когато те се опитат да вземат връх над нея, възникват остри конфликти и тогава културата се мобилизира и се стреми да възстанови предишния status-quo. Така през Ренесанса интересът на хората към природното изпълва живота, за сметка на обезсилване на духовното културно начало пред цивилизационните тенденции. Изначалната конфронтация на християнската духовност с природното начало не ѝ позволява хармонично да впише тези тенденции в структурите на културата, което в крайна сметка води до победа на цивилизацията над културата (Мамедалиев 2019: 385).

Според азербайджанските учени три явления, започнали през последната четвърт на XIX в. имат сериозни и дългосрочни последици за политическата история на съвременността: революционно-социалистическото движение, вляло се в идеологията на комунизма, национал-социалистическото движение, чиято идеологическа форма става фашизмът и религиозния фундаментализъм (ислямски фундаментализъм), набиращ сила от 70-те години на миналия век. Когато цивилизацията удържа връх над културата, потискането на културата деформира ценностите и нормите ѝ и формира един патологично-нормативен контекст на социално действие (Мамедалиев 2019: 38). Всъщност и трите явления са реакция на бедните и угнетените и на осакатената от цивилизацията култура. Затова и за трите е характерна вътрешна духовно-етическа реторика – призив за възстановяване на грубо нарушената справедливост (национал-социализъм и религиозен фундаментализъм) и за установяване в крайна сметка на универсална справедливост (комунизъм).

Подобна гледна точка ни позволява да анализираме случващото се днес в глобализирания свят, което всъщност по нищо не се различава от случилото се по време на Студената война. Подходът на Хънтингтън силно опростява случващото се. Според азербайджанските философи не различие между културите, а иманентния на цивилизацията експанзионистичен устрем на Запада, обуславя факта, че Западът се намира в състояние на противопоставяне на другия, в частност на ислямския свят.

За разлика от идеята за провал в Европа на мултикултурализма, в Азербайджан затвърждават неговата ефективност като работещ модел за обединение на различните култури и съхраняване на многообразието в един глобализиращ се свят.

Политиката на бившия президент на страната Гайдар Алиев е за устойчивост и баланс в азербайджанското общество, в което различните култури, език и религии са неотменен фактор и определящ символ на азербайджанския народ. Не случайно той акцентира на трите източника, формирали културата на Азербайджан – тюркски, арабомюсюлмански и европейски ценности. За безценно се смята и руското влияние през последните две столетия. Историческата памет на азербайджанския народ, минала през три религии – зороастризм, християнство и ислям, е важен фактор за изграждане на балансирана межкултурна комуникация. Азербайджанската култура се развива благодарение на евристичното взаимодействие на различните култури. Свидетелство за това е главният закон на страната – Конституция на Азербайджанската Република.

„Духовните ценности на всеки етнос живеещ на територията на Азербайджан са общо достояние на Азербайджан“.⁴

В Конституцията са фиксирани устоите, принципите и определящото за азербайджанския народ, неподвластни на времето и действията. Те са в основата на идеята за т.нар. „азербайджанизъм“, която става политическа идеология на независим Азербайджан благодарение на визията на президента Гайдар Алиев и ролята на интелигенцията в страната. Основополагащи са идеите за азербайджански народ и език. Съществуващото предишно разделение на Азербайджан на ханства е продиктувано от действията на външни сили и общотюркски интереси, размиващи азербайджанското в общите понятия: „мюсюлмански“, „татарски“, „тюркски“. Това налага през 70-те години на XIX в. въпросът за азербайджанството да излезе на преден план в просветителските среди, по-специално в литературата и изкуствата (особено актуални са произведенията на Мирза Фатали Ахундзаде). За първи път понятието „азербайджанизъм“ се появява на страниците на в-к „Кешкюль“, а азербайджанска нация в статия на същия вестник от 16 ноември 1890 г., в която се отхвърля общото название „татари“, като определящо за народите населяващи Крим и поречието на река Волга и се развива идеята, че определящо за националната принадлежност е названието „азербайджанци“, както е прието в етнографията и разговорната реч (Габиббейли 2019: 14). Думата „мюсюлманин“ също не е удачна, доколкото се отнася „за народите живеещи в северен Иран и мюсюлманския Кавказ и визира не просто всички мюсюлмани, а иранските и кавказки татари и азербайджански турци“. Ето защо темата за азербайджанството става приоритет в близо 40 годишната политическа

дейност на Гайдар Алиев, който се възползва изцяло от дадените му исторически възможности да развие азербайджански идеал. Даването на официален статут на азербайджанския език със закон (Закон за азербайджанския език) и вкарването му в Конституцията още през 1978 г. по времето на съветския период, става важна гаранция за запазване бъдещето на нацията и нейната независимост. Това е причината след разпада на СССР, за разлика от другите републики получили независимост, Гайдар Алиев да е единственият подготвен лидер да оглави независим Азербайджан. Основа на неговата политика става интегрирането на идеята за интернационализъм с тази за национално развитие (Габиббейли 2019: 19). Понятието „азербайджански народ“ определя азербайджанизма като принцип за единение на всички етнически групи, за национално единство и солидарност, за вътрешна стабилност в страната. В тази връзка внимание заслужава решението на Висшия Меджлис на Нахичеванска автономна република от 16 декември 1991 г. за празнуване на 31 декември като „Ден на солидарността и единството на всички азербайджанци по света“, с което се цели обединението на всички азери и е знаменателен политико-исторически акт.

Думите на президента Гайдар Алиев „азербайджанците по света имат една Родина и това е Азербайджан“ стават политически манифест на учението за азербайджанизма, който обединява всички азербайджанци чрез една обща историческа родина и обща идеология (Габиббейли 2019:1 9). Мултикултурализмът, ислямската солидарност и толерантността стават основни принципи на идеологията „азербайджанизъм“.

Днес отношението към диалога, взаимното разбиране между хората от различните етноси не трябва да се разглежда само от гледна точка на традиционните представи за толерантност, но като еволюционен импулс за развитие на държавата и обществото. Трябва да се обърне изключително внимание на културата като духовен източник за развитие на обществото, особено на мултикултурализма като фактор за обединение на различните култури и етноси в него.

„Най-добрият възможен път хората отблизо да се опознаят е културата. Азербайджан има древна история, богата култура и национални ценности, които е съхранил през годините“ (думи на президента Илхам Алиев на среща с участници в Международна лятна школа)⁵.

Политиката на мултикултурализъм в Азербайджан се схваща като взаимодействие на азерския народ с другите държави и региони в света. Моделът на мултикултурализъм в Азербайджан предоставя възможност да бъде осмислен един общочовешки, универсален контекст, което на свой ред позволява съвременното, динамично развиващо се азербайджанско общество да бъде схванато в неговата пълнота и единство.

„В Азербайджан мултикултурализмът живее и се развива“ (думи на президента Илхам Алиев на среща с участници в Международна лятна школа).⁶ Той е иманентно присъщ на обществото и изразява по възможно най-добрия начин духовната същност на азербайджанския народ, неговия стремеж към независимост и демокрация. Ето защо мултикултурализмът е държавна политика и начин на живот (Илхам Алиев).⁷

Идеята за поставяне на мултикултурализма на политическата плоскост е дело на президента Гайдар Алиев, но неговия приемник Илхам Алиев очертава нови хоризонти – политиката на мултикултурализъм трябва да завладее ума и сърцата на хората не само в Азербайджан, но и в целия свят. Азербайджан е страна, където не е имало противопоставяне по религиозен принцип и политиката на мултикултурализма не е наложена отвън. Различните етноси и религии съжителстват заедно, намират се в състояние на постоянен диалог, допълват се и взаимно се обогатяват. Датата 16 ноември 1995 г. е обявена от ЮНЕСКО за Международен ден на толерантността, именно тогава в Азербайджан се приема и „Декларация за принципите на търпимост“. „Принципът на търпимостта“ е крайъгълен камък в политиката на Гайдар Алиев, който смята че фундамент за бъдещото развитие на Азербайджан трябва да бъде политиката за социокултурна и религиозна толерантност. Тази политика е продължена от неговия наследник Илхам Алиев в посока на утвърждаване на плурализма, зачитане мнението на „другия“, различния, инакомислещия, умение да се води диалог, правна защита на малцинствата и разработване на политически механизъм, който да е гарант за не накърняване правата и свободите на малцинствата, за предотвратяване проявите на междурелигиозна нетърпимост и нарушаване интересите на обществото и на отделния човек. Това е платформата, на която може да се разгърне истински диалог и сътрудничество. Опитът на Азербайджан, където толерантността е национално-традиционна характеристика, може да бъде образец за други. Традицията на търпимост и толерантност се превръща в национално-духовна и национално-нравствена ценност както за азерския народ, така и за останалите народности, живеещи на територията на

Азербайджан. Умението да се живее с представители на различни религии е една от основните характеристики на азербайджанския манталитет (Мовсумова 2019: 377). Не е случайно, че само в столицата Баку живеят повече от 20 националности, като руска, украинска, лезгинска, грузинска, еврейска, кюрдска. Такива общности нерядко има и в някои територии на Азербайджан, където живеят национални малцинства. Толерантността е способност да чуваш и уважаваш мнението на другия. Тя не е просто търпимост към хора от различни раси, убеждения, националности, религии, а е общ принцип на социално доверие.

Може да се каже, че в Азербайджан съществува уникален модел на изградени държавно-религиозни отношения, основаващи се на диалог на светската власт с представителите на религиозните деноминации в страната.

Това обяснява извеждането на мултикултурализма в държавна политика, а целта на държавното ръководство е не просто съхраняване на традициите, но и износът им извън пределите на страната. За целта през 2014 г. е създадена институцията „Отдел по въпросите на мултикултурализма и религиите“ към държавния глава на републиката, а през 2015 г. - „Международен център по мултикултурализъм“ в Баку. Държавата и гражданското общество трябва да се отнасят с уважение към ценностите на отделните религии, да демонстрират религиозна толерантност, религиозният фактор да не бъде причина за сблъсък на цивилизации или за религиозна вражда, а да се работи в посока на диалога, за сътрудничеството между хората и цивилизациите. Това ще даде възможност за практическата реализация на две възможности – културно богатство, образувано от културни различия и изява на съвместни културни елементи. Днешната цивилизационна динамика и глобализационни промени объркват редица лидери и експерти и правят трудно ориентирането им в етническите и религиозни конфликти, в спецификата на трансформациите в отделни райони и в света като цяло.

Нараства необходимостта от дълбинно философско осмисляне както на конфликтите, така и на настъпващите глобални промени. Това кара двамата президенти Гайдар и Илхам Алиеви да отделят специално внимание на всичко свързано с миналото, настоящето и бъдещето на Азербайджан, да проследят произхода и родовия характер на битието и философските идеи на учените, от една страна, а от друга страна, да отделят специално внимание на сътрудничеството с всички, които проявяват интерес и желание за по-близки

контакти със страната. Подобна идея създава предпоставки за постигане на хармонична цялост. Независимо от силните религиозни и национални традиции и двамата президенти наблягат на светския характер на държавата, а под „глобализация“ разбират международно сътрудничество, добросъседство.⁸ Неслучайно 2017 г. е обявена за „Година на ислямската солидарност в Азербайджан“ като страна в която религиозните свободи са гарантирани напълно.⁹

Отслабващата устойчивост на колективната, социална и териториална идентичност поражда редица философско-методологични въпроси - религиозният фактор ли е в основата на предсказания от Хънтингтън „сблъсък на цивилизациите“, съществуват ли граници за религиозните права и свободи в днешния глобален свят, какви духовни и рационални елементи са необходими за конструиране на една нова „философия на диалога на културите“ (Абасов 2003: 123).

Съществуват вътрешни противоречия при решението на глобалните проблеми днес. Али Абасов (Абасов 2003) подчертава, че при съществуващата неопределеност в прогнозирането на бъдещото, глобализацията е система със собствена логика на анализ на процесите и последиците от тях. Ето защо ролята и мястото на философа в диалога на културите е да намери логико-методологически, гносеологически и аксиологически основания, които оптимално вярно да отразяват действителността и да служат за реконструкция на обществата, регионите и света като цяло, както и да се обърне специално внимание на епистемологията, за да се обезпечи едно позитивно бъдеще. Не трябва да се пропуска възможността, която съвременността ни предоставя, а именно да обединим източния (развитие на духовните и психични способности на човека) и западния (развитие на технически инструментариум и технологии, като посредник между човека и действителността) тип познание и да интегрираме две световни културни традиции.

„Конвергенцията на науката позволява да обединим тези традиции, особено със започналото активно навлизане на новите технологии и създаването на киборги, които ще разширят значително хоризонтите ни на познание. В тази връзка може да оценим по нов начин и традиционния хуманизъм, и съвременните трансхуманистични концепции. Следователно от знанието като цяло, от науката и философията, от концепциите за етика и хуманизъм е необходимо да се премахне антропологизмът, който е вграден в тях, да се

премахне антропоцентричната детерминанта, която ограничава знанието. И в тази връзка изглежда, че се нуждаем от ново разбиране на концепцията за „диалог на културите“.¹⁰

Данилов (Данилов 2001: 41-46) допълва, че причините за изменение на света са отчасти спонтанни, отчасти управляеми и програмируеми. Тези противоречия породени от глобализацията могат да бъдат решени само чрез конструктивен диалог между регионите и различните народи. Така ще се съхранят, заплашените от изчезване различни култури и народи. Такъв диалог е особено ценен по отношение на сблъсъка на западната техногенна и информационна цивилизация с източния тип цивилизация, почиваща на собствени ценности и ориентири, обвързани с консерватизма.

„Глобализацията е двустранен процес – тя може да носи ефективност, продуктивност и изобилие на производството, но и да задълбочи неравенството, да затрудни приспособяването към новите условия, да минимизира разнообразието, да подкопае устоите на гражданското общество“ (Мехтиев 2004: 155).

Като адекватна теоретична база може да послужи сформиралата се през 50-те години на XX век, „философия на сложността“ (philosophy of complexity), като една нова посткласическа парадигма. Тя налага нов начин на мислене и действие, отговарящ на потребността от научна рационалност и продуктивност, както и на днешните глобални предизвикателства. Във време на скоростни информационни технологии, трябва да се замислим как може да опазим културата при подобна динамика. Философът може да види уместността на своята философия в диалога на различни нива с обществото и със себе си. По този начин той може да промени културата, да допринесе за нейното развитие (динамика).¹¹

В Азербайджан темата за ролята и мястото на философа в „диалога на културите“ е свързана с миналото и с мултикултурализма. Специфично е участието на философите, за разлика от това на социолозите и културолозите, защото и в миналото, и днес светът като цяло, зависи от значенията, които хората влагат в концепцията за мултикултурализма. Философът анализира основните й значения, като се опитва да идентифицира в тях специално хуманистично съдържание. В страна, която се модернизира, но където има едновременно традиционно съзнание и традиционно разбиране за културата, е важно философът чрез диалог да проправи пътя за диалог не само с други култури, но и между традиционното и модерното съзнание. Тази работа трябва да се извърши чрез създаване на

нови значения и образи, включително образа на съвременния философ и философията. Философията е вид единство на рационалността и духовността. Тази връзка се осъществява от философа, въпреки че днес философията се схваща като „техника“, социална наука, специализирана в определени области на знанието.

„Има различни философии, има неща, които ги обединяват, но много повече са тези, които разединяват. Можем да говорим за западна философия, но използваме концепциите както на източната, така и на мюсюлманската философия. Когато пишем за западната философия, някои я разделят на френска, немска, англо-американска, аналитична и тази поредица може да продължи. Но въпросът не е в разликите между тях, което също е важно, а в изолирането на онова, което ги обединява всички. Този обединяващ принцип варира в зависимост от епохата, но във всяка от тях той присъства. Ключът към това, което ни обединява, беше фраза от разговор с френски философ - участник в една от конференциите в нашия институт в Баку. Самата фраза звучеше така: поставих немската философия над френската философия. Много от нас са чували подобни фрази повече от веднъж, някои не вярват, че има източна философия, някои мюсюлмански и западни философи често твърдят, че само западната философия е вярна, въпреки че тя се е изчерпала. Някои ще спори, че истинска философия е само философията на науката (Р. Рорти), а истински философ само и изключително Хегел. Но има и друго. И това другото, различното е това, което преди всичко трябва да се търси. Съвременността е сложна и двусмислена, трудно е да се предвиди, да се разберат нейните рискове и затова философът днес е длъжен да използва всички разработени във философията идеи, за да разбере какво се случва с хората, защо те не издържат на изпитанието на времето. Ако разширим тази теза, това означава, че например философът-материалист трябва да анализира и изолира онова, което има общо с идеалистичната философия, какво е ценното в нея; религиозният мислител, напротив, вижда какво е ценното в материалистическата философия; философът на науката - че тя съчетава всички различия с философията на историята и т.н. Може би този опит на философа ще бъде полезен на хората. В контекста на тази теза, нека припомним, че веднъж Хегел определи философската система като реализация на „единството на идентичност и различие“. Разбира се, може да се окаже, че за обикновения човек е трудно да схване едновременността на идентичностите и различията, по-лесно е той да избере религия вместо идеология, или идеология вместо религия. Но без тази логика не може да се разбере философията. И дори

нещо повече от това, същността на цялата модерност и уместността на тази философия се крие в разкриването или прилагането на тази същност. За да разберем това хегелово единство, трябва да се обърне внимание на факта, че философията е рационална и това я различава от християнските и мюсюлманските религиозни Абсолютни философии, които подчиняват разума на вярата. Тогава възниква въпросът: вяра или разум и отново, очевидно, трябва да се видят идентичностите и различията между тях. Но една от разликите тук е, че умът (спекулативната философия) може да разбере или мисли вярата, а вярата е предопределена само да се разтвори в Абсолюта. Хегел също беше убеден, че мистицизмът не е способен да „мисли вътрешното“ изцяло и че само философията като възплъщение на висшия рационализъм е способна на това в мисленето или, както Хегел казва, „в концепцията“. Искане ми се да не подминем факта, че философията е рационалност, която се стреми да мисли всичко, включително Абсолюта, а модерността и духовността могат да бъдат резултат не само от рационални усилия, но вярата не е достатъчна за това. Рационалното съмнение няма да унижи вярата, но ще ѝ позволи да погледне дълбоко в себе си, да разбере дълбочината на своя морал“ (Мамедзаде 2018).

Така моделът на мултикултурализъм на Азербайджан предполага модернизирание на съществуващата система с тенденция към един консолидиращ формат, към това, което философите и социолозите определят като „нормализиране на кризата“ и което способства за трансформиране на отношенията между отделните държави и народи. Хората в състояние на криза, война или конфликти сами се стремят към интеграция и оцеляване. Всъщност етническите и религиозни конфликти, икономическите и политическите катаклизми, техногенните катастрофи иманентно задават оптималното решение на кризисни ситуации по пътя на консолидация под егидата на мултикултурализма.¹²

Разработена е нова методология на мултикултурализма, която го извежда като философско-културологична необходимост за осмисляне на глобализацията и път за търсене на изход от кризите. Глобалните проблеми предполагат глобални отговори и съгласуване на действията на световно ниво, „сближаване на оригиналните национални варианти към един общочовешки вариант за света“, който е отговорност на всеки човек. В днешната динамика, когато много бързо губим контрол над нещата чрез мултикултурализма могат да се осмислят неопределеността и сложните процеси на битието. На фона на непрестанното търсене на нови модели на взаимоотношения между култури, религии и етноси, мултикултурализмът

задава една универсалност. Той е иманентно присъщ на съвременността. Път за ненасилствено, мирно снемане на противоречията и конфликтите между отделни народи и между държавите.

Съвременен Азербайджан е модел за страна, която наред с хармонично съществуващи национално-етнически отношения, притежава и уникален опит в превръщане на културното многообразие във фактор за обществено развитие. Страна, която за времето на своето съществуване е успяла творчески да усвои ценното от другите култури и да изгради собствени традиции в областта на междурелигиозния и междукултурния диалог, страна залагаща на устойчива последователност и системност във всички сфери на живота: геополитика, икономика, екология, демография, култура и социално развитие. Тя успява да синтезира най-доброто от Изтока и Запада, без да губи собствения си национален колорит и самобитност, давайки тласък на различни начинания в сферата на философията и изкуството.

Моделът на мултикултурализъм не противоречи на интересите на отделните етноси, а ги обогатява и е определящ не само за развитието на страната, но и на света като цяло. На фона на самоизолиращите се общества и народи, в Азербайджан издигат идеята за мултикултурализма като органичен човешки стремеж към развитие и разцвет. Вместо разтваряне в чуждите ценности, в Азербайджан залагат на политика, която хармонично запазва собствените ценности, гледа позитивно на процеса на глобализация и търси начини и средства да представи в един по-широк международен контекст собствената си култура и модел на диалог.

Днес Азербайджан е устремен към бъдещето, притежава огромен духовен и културен потенциал за развитие, стреми се да реализира своите хуманистични цели и идеали. Този потенциал е изцяло свързан с културата на Азербайджан, в която свързващо звено е мултикултурната политика, провеждана от правителството.

КОНФЛИКТ НА ИНТЕРЕСИ

Авторът декларира, че няма конфликт на интереси.

БЕЛЕЖКИ

1. Ангела Меркел: Мултикултурният проект в Германия се провали напълно.
<https://bg.time.mk/cw/074e73f6ed/merkel-multikulturnijat-proekt-v-germanija-se-provali-napalno.html> [видяно на 17.10.2010 г.]
2. Саркози призна провала на мултикултурализма.
<https://www.dnes.bg/eu/2011/02/11/sarkozi-prizna-provala-na-multikulturalizma.111014,11> [видяно на 11.02.2011 г.]
3. Фуко, М. Что такое просвещение.
www.filosof.historic.ru/books/item/f00/s00.../index.sht
4. Жить в согласии – дело всей страны
<https://rg.ru/2015/07/28soglasie.html>
5. Думи на президента Илхам Алиев на среща с участници в Международна лятна школа на тема „Мултикултурализмът – начин на живот в Азербайджан: учи, изследвай, сбъдвай“
<http://azertag.az/ru/xeber/-873116>
6. Пак там.
7. Илхам Алиев „Териториална целостност на Азербайджан“.
<http://news.day.az/politics/718338.html>
8. Думи на президента на Азербайджан Илхам Алиев на Световния форум на религиозните лидери провел се в Баку, 2014 г.
9. <http://www.trend.az/azerbaijan/politics/1676149.html>
10. Виж: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=844&Itemid=52
11. Мамедзаде, Илхам - Директор на Института по философия, социология и право, АНА, http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=844&Itemid=52
12. Генон, Р. Кризис на съвременния свят http://lib.ru/POLITOLOG/genon.txt_Ascii.txt

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Абасов, А. (2003) *Диалог цивилизаций - диалог культур - диалог религий// Глобальное управление на поворотном этапе: иновационные подходы к установлению мира в изменяющемся обществе*. Баку.

Габиббейли, И. (2019) Историко-культурные основания концепции азербайджанства в политической философии Гайдара Алиева. В: *Диалог культур и вызовы современной эпохи*. Москва.

Данилов, А. (2001) К новой парадигме управления мировыми процессами. *Проблемы теории и практики управления*. №1. Москва.

Деннет, Д. (2001) Постмодернизм и правда. Почему нам важно понимать это правильно. *Вопросы философии*. №8.

Кант, И. (1966) *Сочинения в 6 томах*. Т. 6. Москва: Мысль.

Лок, Дж. (2012) *Письмо за толерантность*. София: Издательство Сиела.

Мамедалиев, З. (2019) Западноевропейское разочарование в мультикультурализме. В: *Диалог культур и вызовы современной эпохи*. Москва.

Мамедзаде, И. (2018) Философ в культуре. *Вопросы философии*. №12.

Мехтиев, Р. (2004) *Азербайджан: вызовы глобализации*. Баку.

Мизов, М. (2018) *Българският етнически модел – има ли го още?* София: Авангард
прима

Мовсумова, Л. (2019) Многообразие культур и религиозная толерантность. В: *Диалог культур и вызовы современной эпохи*. Москва.

Фейерабенд, П. (1986) *Против методологического принуждения*. Москва.

Хънтингтън, С. (2006) *Сблъсък на цивилизацията и преобразуването на световния ред*. София: Обсидиан

Dennett, D. (1999/2000) Why Getting It Right Matters. *Postmodernism and Truth. Free Inquiry*. V. 20. № 1: 40-43.

Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action*. Vol.1. *Reason and the Rationalization of Society*. Boston:Beacon Press

MULTICULTURALISM IN AZERBAIJAN

Bogdana Todorova

Institute of Philosophy and Sociology - BAS

bonytodorova@gmail.com

Abstract

The last decades of the 20th century are saturated with events transforming socio-cultural reality. We have to analyze ongoing processes and new trends; therefore, this report is focusing on the mutual linking within the two concepts – philosophy and multiculturalism in Azerbaijan. One of the aims is to explore the advantages of the country – its key geographic location, traditions, philosophical thoughts and the ideology of the so-called Azerbaijanism. In the present report, the attitudes and ideas of Azerbaijan philosophers on the western failed policy of multiculturalism and the reasons for its opposition to the Islamic world are traced. It is analyzed how, against the background of this failure, Azerbaijan sets its own multiculturalism as an effective and working model in the context of the specific discourse of the post-modern, which, together with the Islamic solidarity and tolerance, is among the main principles of the ideology of Azerbaijanism. In Azerbaijan the model of multiculturalism offers the opportunity to consider an all-human, universal context, which, in turn, allows us to perceive the modern, dynamically developing Azerbaijan society in its completeness and unity. Multiculturalism is immanently characteristic for modernity. In the Azerbaijan philosophy, it is viewed as a way of a non-violent, peaceful sublation of contradictions and conflicts between separate nations and countries.

The report aims to distribute a philosophical concept or a specific type of worldview, which is less known for the West, requiring the philosophical consideration of the problems, which are emblematic for this epoch. In conclusion the idea for the establishment of collaborative research networks is developed.

Key words: Azerbaijan, multiculturalism, postmodernity, philosophy.

ARTICLE INFO:
Original Article
Received: 15, 09.2019
Revised: 17, 09.2019
Accepted: 25, 09.2019